

بازنمایی سیره سیاسی امام خمینی علیه السلام در رسانه ملی: مطالعه مستند تلویزیونی «شاخص»

* محمدقلی میناوندچال

** اردشیر زابلی زاده

*** محمد کهنسال چایجان

چکیده

هدف اساسی این مقاله، فهم و تبیین چگونگی بازنمایی «سیره سیاسی امام خمینی علیه السلام» در رسانه ملی از طریق مطالعه موردی مستند تلویزیونی «شاخص» است. سؤال اصلی مقاله این است که در مستند تلویزیونی شاخص برای بازنمایی سیره سیاسی حضرت امام علیه السلام از چه نشانه‌هایی استفاده شده است؟ برای نیل به این مقصود، مفهوم و نظریه بازنمایی به عنوان چارچوب نظری پژوهش مورد استفاده قرار گرفته و در ادامه به مفهوم‌شناسی سیره در صدر اسلام پرداخته شده است. سپس مفاهیم نظری مربوطه همچون «سیره» و «سیره سیاسی» و «نشانه» تعریف شده است. در روش‌شناسی تحقیق، از الگوی روایی رمزگان پنجگانه «رولان بارت» استفاده می‌شود. مقوله‌های مورد نیاز برای بررسی صحنه‌های انتخابی و پاسخ به سؤالات تحقیق، از این الگو استخراج شده و مورد استفاده قرار گرفته است.

واژگان کلیدی

امام خمینی علیه السلام، مستند شاخص، سیره، نشانه‌شناسی، خط امام علیه السلام، بازنمایی، پنج رمزگان بارت.

minavandm@gmail.com

khattokhabar@gmail.com

azmmf9432@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۰/۲

*. استادیار گروه ارتباطات دانشگاه صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران.

** استادیار گروه ارتباطات دانشگاه صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران.

*** کارشناس ارشد تحقیق در ارتباطات صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۶/۲۵

مقدمه

اهمیت فیلم‌های مستند تلویزیونی به عنوان پدیده‌ای اجتماعی به نحوی با مسئله اجتماع در ارتباط است. مستندها از جمله محصولات رسانه‌ای هستند که نه تنها در درک جهان به ما کمک می‌کنند، بلکه می‌توانند در شکل دادن به زندگی اجتماعی ما مؤثر باشند. بدین ترتیب، رسانه‌ها بر گران‌ترین داشته بشر تأثیر می‌گذارند که در واقع همان اندیشه است. مستند تلویزیونی بر این ادعا است که بیانگر و نمایشگر واقعیت است. فیلم‌های مستند همواره ریشه در زندگی واقعی دارند و مدعی ارائه نکته‌ای مهم در ارتباط با زندگی مردم هستند. (افدرهایدر، ۱۳۸۹: ۱۵ - ۱۱)

یکی از مستندهایی که از صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران پخش شد، مستند «شاخص» است که در دهه فجر سال ۱۳۸۸ و طی یازده قسمت از رسانه ملی پخش شد.

در مستند «شاخص» با استناد به اسناد تصویری - صوتی و مکتوب، افکار و مواضع امام خمینی ره در یازده محور «امام و آمریکا»، «امام و آزادی»، «امام و بنی صدر»، «امام و استقلال»، «امام و فلسطین»، «امام و قانون»، «امام و جمهوری اسلامی»، «امام و مردم»، «امام و توطئه، نفاق»، «امام و وحدت» و «امام و ولایت فقیه» مورد بازخوانی قرار گرفت و برای عموم مردم به خصوص نسل جوانی که در سال‌های پس از انقلاب به دنیا آمده‌اند و رخدادهای انقلاب را ندیده‌اند، نقش مهمی داشت.

هرچند تلاش‌های بسیاری برای بازنمایی عظمت، شکوه و اهمیت انقلاب اسلامی صورت گرفته و مجموعه‌ها و برنامه‌های متنوع و تأثیرگذاری در این راستا ساخته شده، اما نسبت زمان پخش و تولید چنین برنامه‌هایی در مقایسه با سایر برنامه‌های تولیدی سازمان از یک طرف و در مواردی اولویت دادن به سایر حوزه‌ها از طرف دیگر، ناآشنایی برخی مستندسازان در به‌کارگیری عناصر نشانه‌شناختی در آثارشان، عدم بهره‌گیری از تجارب خبرگان حوزه مستند و کمبود تعداد پژوهش‌هایی از این دست در کشور در مقایسه با سایر روش‌های تحقیق، به خصوص روش‌های کمی - که برای انجام چنین تحقیقی محدودیت‌هایی دارند - محقق را بر آن داشت تا از روش کیفی نشانه‌شناسی برای انجام این تحقیق استفاده کند؛ به خصوص که سنت تأویل و تفسیر که ریشه در علوم دینی دارد، از خصائل فرهنگی ایران اسلامی به شمار می‌آید.

بنابراین، نشانه‌شناسی این اثر می‌تواند گامی در جهت شناخت نحوه بازنمایی سیره امام ره به کمک تصویرسازی در این برنامه و همچنین کمک به بهبود برنامه‌های تولیدی از این دست باشد.

در این تحقیق در نظر داریم با نشانه‌شناسی مستند «شاخص»، دریابیم که این مستند تلویزیونی برای بازنمایی سیره امام ره از چه نشانه‌هایی استفاده کرده است تا از نتایج به دست آمده در ساخت برنامه‌هایی قوی‌تر در این راستا استفاده شود. همچنین باید در نظر داشت بالا رفتن کیفیت مستندهای تولیدی، علاوه بر فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی درباره موضوع مورد بحث و همچنین درآمدزایی، افزایش میزان مطالعات علمی مرتبط با آن را در کشورمان به همراه خواهد داشت.

سیره سیاسی

«سیره» از قرن اول و دوم هجری بین مسلمین رایج شده و ریشه‌ای عربی دارد. سیره در زبان عربی از ماده «سیر» است، به معنی حرکت، رفتن، راه رفتن و نوع راه رفتن. سیره در زبان عربی، دلالت بر نوع می‌کند. (مطهری، ۱۳۸۰: ۴۸ و ۴۹) در اصطلاح سیره همان نوع، سبک و متد رهبری و هدایت جامعه و امت اسلامی است.

سیاسی منسوب و مربوط به سیاست است، کسی که به کارهای سیاسی بپردازد و سیاست را پیشه خود سازد. (عمید، ۱۳۸۰) اما سیاست در لغت فارسی دارای معانی گوناگونی است:

۱. حکم راندن بر رعیت و اداره کردن امور مملکت.

۲. سیاست کردن و حکومت کردن.

۳. مجازات کردن و تنبیه نمودن.

۴. روش و شیوه، همچنان به معنی اداره نیز آمده است.

تعریف جامع از سیره سیاسی امام خمینی علیه السلام

با توجه به این که تعاریف متعددی از سیره امام خمینی علیه السلام از سوی برخی افراد داخلی و خارجی ارائه می‌شود، لزوم به کار بردن تعریفی واحد و یکپارچه و جامع برای انجام این مقاله ضروری می‌باشد. چراکه بدون تعریفی واحد با چارچوب مشخص هرگز نمی‌توان صحنه‌هایی از یک مستند انتخاب کرد و آن صحنه‌ها را بیانگر سیره سیاسی امام نامید. بدون شک یکی از بارزترین چهره‌هایی که تاریخ بشریت به خود دیده، شخصیت امام خمینی علیه السلام است. شنیدن وصف امام و شرح اندیشه‌های جاودانه آن یگانه دوران دلنشین است، اما وقتی خلف صالح آن حضرت، مقام معظم رهبری، از آن بزرگوار سخن می‌گوید که خود سال‌ها در جوار وی زیسته و درس امامت و رهبری آموخته و در فراز و نشیب‌های مبارزه و پیروزی نظام اسلامی از نزدیک‌ترین یاران و شاگردان مخلص و شایسته امام بوده، لطافت و شیرینی دیگری دارد و تأثیرگذاری فزون‌تری خواهد داشت.

براساس فرمایشات مقام معظم رهبری در سخنرانی‌شان خصوصاً در سالروزهای رحلت امام خمینی از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۲، تعریف این پژوهش از سیره سیاسی حضرت امام در دو بخش کلی سیاست داخلی و سیاست خارجی بدین شرح مقوله‌بندی شده است:^۱

۱. ابتدا متن تمام سخنرانی‌ها گردآوری شده و سپس از طریق روش تحقیق تحلیل محتوای کیفی، مقوله‌بندی‌ها صورت گرفته است. با این وجود نگارنده ادعا نمی‌کند که این مقوله‌ها تمامی نظرات مقام معظم رهبری در رابطه با سیره سیاسی امام خمینی علیه السلام است.

سیاست داخلی

۱. تکیه کردن به رأی مردم.
۲. تأمین اتحاد و یکپارچگی ملت.
۳. مردمی بودن و غیراشرافی بودن حکمرانان.
۴. دلبسته بودن مسئولان به مصالح ملت.
۵. کار و تلاش همگانی برای پیشرفت کشور.
۶. لزوم اتکاء به قانون و قانون گرایی.

سیاست خارجی

۱. ایستادگی در مقابل سیاست‌های مداخله‌گر و سلطه‌طلب.
۲. برادری با ملت‌های مسلمان.
۳. حفظ استقلال.
۴. ارتباط با همه کشورها بجز آنهایی که دشمنی می‌کنند.
۵. مبارزه با صهیونیسم و مبارزه برای آزادی فلسطین.
۶. کمک به مظلومین عالم و ایستادگی در برابر ظالمان.

روش تحقیق

روش مورد استفاده ما در این تحقیق روش نشانه‌شناسی^۱ است. روش نشانه‌شناسی دارای الگوهای پژوهشی مختلفی همچون الگوی بارت،^۲ الگوی فیسک،^۳ و الگوی کیت سلبی^۴ و ران کلودری^۵ است، ما در این تحقیق از الگوی بارت بهره می‌بریم.

الگوی روایی و نشانه‌شناسی رولان بارت

یکی از مشغولیات عمده بارت این مسئله است که معنی چگونه وارد تصویر می‌شود؟ و همین کلید ورود به عالم نشانه‌شناسی است. بارت در پی کشف معانی نبود و می‌خواست قاعده‌های معنایی را کشف کند، یعنی امکاناتی که زبان برای معنا به وجود می‌آورد و موضوع نقد ادبی نیز کشف زبان است، نکته اصلی نه پیام، بلکه رمزگان است. (احمدی، ۱۳۷۰: ۲۱۶)

در این تحقیق با بهره بردن از الگوی روایی بارتی، متن را تحلیل خواهیم کرد.

1. Semiotics.
2. Barthes, Roland.
3. Fiske, John.
4. Selby, Keith.
5. Cowdery, Ron.

نظریه بازنمایی^۱

«بازنمایی» تولید معنا از طریق چارچوب‌های مفهومی و گفتمانی است. به این معنی که «معنا» از طریق نشانه‌ها، و به ویژه زبان تولید می‌شود. زبان سازنده معنا برای اشیای مادی و رویه‌های اجتماعی است و صرفاً واسطه‌ای خنثی و بی‌طرف برای صورت‌بندی معانی و معرفت درباره جهان نیست. (مهدی‌زاده، ۱۳۸۷: ۱۵)

کارکرد اساسی و بنیادین رسانه‌ها عبارت است از بازنمایی واقعیت‌های جهان خارج برای مخاطبان و اغلب دانش و شناخت ما از جهان توسط رسانه‌ها ایجاد می‌شود و درک ما از واقعیت، به واسطه و با میانجیگری روزنامه‌ها، تلویزیون، تبلیغات و فیلم‌های سینمایی و ... شکل می‌گیرد. از آنجایی که نمی‌توان جهان را با تمام پیچیدگی‌های بی‌شمار آن به تصویر کشید، ارزش‌های خبری، فشارهای پروپاگاندایی، تهییج، تقابل (که ما را از دیگران جدا می‌سازد) یا تحمیل معنا در قالب مجموعه‌ای از پیچیدگی‌های (فنی و محتوایی) ارائه می‌دهند. بر این اساس بازنمایی، عنصری محوری در ارائه تعریف (از واقعیت) است. (Watson and Hill, 2006: 248)

نشانه از دیدگاه رولان بارت

بارت نشانه را عبارت از شکلی از دلالت و معنای صریح که بر استلزامات فرهنگی نیز دلالت دارد، می‌داند. وی از آنها با نام «معانی ضمنی» یاد می‌کند.

به نظر رولان بارت نشانه خود می‌تواند به دلالت‌کننده تازه‌ای برای نشانه تبدیل شود. او این دلالت را نشانه مرتبه دوم می‌نامد. چنین نشانه‌ای به ارزش فرهنگی یا ایدئولوژی تازه‌ای دلالت دارد. مثلاً پوشاک در وهله اول کاربردی حفاظتی دارد، اما در مرتبه دوم همین لباس خود بر پایگاه و موقعیت فرد در جامعه دلالت می‌کند. رولان بارت توانایی و قابلیت نشانه در مراتب دوم و سوم و چهارم را نیز مطرح می‌کند که همان چیزی است که اکو از آن با نام نشانه‌پردازی نامحدود یاد می‌کند.

بارت به تصویری بر روی جلد مجله پاری ماچ^۲ اشاره می‌کند که سربازی آفریقایی در مقابل پرچم فرانسه ادای احترام می‌کند. این تصویر معنای صریح احترام و وفاداری سرباز به پرچم را نشان می‌دهد، اما در مراتب بعدی به معنای ضمنی دیگری چون انضباط نظامی و وطن‌پرستی نیز دلالت دارد. اما مراتب سوم و چهارم دلالت ضمنی که بارت بیشتر آنها را اسطوره می‌پندارد، به مفاهیمی چون تبعیت و اطاعت از امپریالیسم و استعمار مردم آفریقا دلالت دارد.

1. Representation.
2. Pario match.

دلالیت ضمنی^۱ و دلالیت صریح^۲

بارت معتقد است که به کمک رمزگان به سطحی بالاتر از معنای تحت‌اللفظی می‌توان رسید که همانا معانی ضمنی هستند.

معنای صریح و معنای ضمنی، مفاهیمی هستند که با رابطه دال و مدلول سروکار دارند. بافت‌های تاریخی و فرهنگی در ایجاد مدلول‌های ضمنی یا صریح اهمیت بسیاری دارند. چنان‌که فرزنان سجودی در نشانه‌شناسی لایه‌ای خود، معنا را در هر حالت وابسته به بافت دانسته و لایه‌های هم‌نشین را در یک کنش ارتباطی تعیین‌کننده معنی معرفی می‌کند.

آنچه که باعث دلالیت یا به عبارتی معناهای ضمنی می‌شود، رمزگان‌ها هستند. بدین ترتیب رمزگان یا نشانه‌ها (دال و مدلول) سازنده دال جدیدی می‌شوند که به گستره دلالتهای ضمنی تعلق دارند. طرفین ارتباط به کمک رمزهای اجتماعی تبادل معنا می‌کنند و در چارچوب رمزگان فرهنگی، معانی ضمنی آفریده می‌شود.

مراتب دلالیت

مناسبات میان دلالیت اول و دلالتهای بعدی مراتبی از معنا را ایجاد می‌کند. بارت مفهوم مراتب دلالیت را از یلمزلف^۳ به عاریت می‌گیرد. به نظر بارت مرتبه اول دلالیت، دلالیت صریح (دال و مدلول) است.

مرتبه دوم، دلالیت ضمنی است که نشانه صریح (دال دلالیت ضمنی) بنا به موقعیت‌های فرازبانی و پیرازبانی سازنده مدلولی تازه خواهد شد. مثلاً واژه «یار» به عنوان دال با مدلولی که در ذهن می‌آفریند، سازنده مدلول تازه معشوق نیز خواهد بود.

بدین ترتیب معنای ضمنی به معنای صریح می‌پیوندد و زنجیره‌ای از دلالتهای ضمنی را به وجود می‌آورد. بدین ترتیب نشانه بر چیزی دلالیت می‌کند که همان چیز خود مملو از معانی دیگری است.

مرتبه سوم، اسطوره‌ای یا ایدئولوژیک است که بازتاب مفاهیم متغیر فرهنگی و زیربنای جهان‌بینی‌های خاصی چون مردانگی، زنانگی، آزادی و ... است.

اسطوره

آنچه که در ابتدا از واژه اسطوره در ذهن متبادر می‌شود، افسانه‌ها و داستان‌های خدایان و قهرمان‌های اساطیری هر سرزمین است. اما بارت تعریفی جدید از اسطوره ارائه می‌دهد: «ایدئولوژی‌های مسلط هر دوران» شیرین‌دخت دقیقیان (۱۳۹۱) به نقل از بارت در مقاله اسطوره امروز خود، ایدئولوژی را مرکب از

1. Denotation.
2. Connotation.
3. Hjelmslev, L.

دلالت‌های ضمنی و صریح معرفی می‌کند. او اسطوره را نوعی نظام ارتباطی یعنی پیام می‌بیند که به نوعی در حکم دلالت است.

از دیدگاه بارت اسطوره‌ها دارای کارکرد طبیعی‌سازی نیز هستند و نقش طبیعی جلوه کردن پدیده‌های فرهنگی را برعهده دارند. یعنی کاری می‌کنند که ارزش‌ها و باورهای فرهنگی و تاریخی طبیعی، هنجار، بدیهی، فاقد زمان و مبتنی بر عقل سلیم به نظر برسند. اسطوره‌ها عموماً به عنوان تأمین‌کننده منافع ایدئولوژیک یک طبقه بورژوا محسوب می‌شوند.

رمزگان

سوسور^۱ نخستین کسی بود که واژه کد یا رمز را به کار برد:

نظام زبان، نوعی رمزگان یا نظامی از نشانه‌هاست که برای ارتباط متقابل به کار می‌رود و همین رمزگان است که خلق پیام‌های گفتار را امکان‌پذیر می‌کند. (Saussure, 1983:132)

پس از او یاکوبسن^۲ رمزگان را مجموعه نشانه‌هایی که میان ارسال‌کننده و دریافت‌کننده آن پیوند برقرار می‌کند، تعریف می‌کند.

اکو^۳ در نظریه رمزگان خود با تأکید بر دلالت، ارتباط را نوعی انتقال پیام می‌داند. وی اعتقاد دارد اگر مخاطبان پیام را درک می‌کنند به معنی این است که در پی پیام، نوعی رمزگان وجود دارد. ولی اگر به درک یک پیام موفق نشویم به معنی فقدان رمزگان نیست؛ بلکه به این معناست که ما از آن رمزگان ناآگاهیم و باید آن را فرا بگیریم.

هویت اجتماعی ما نیز متأثر از برخی رمزگان اجتماعی است؛ شیوه راه رفتن، پوشش، عادت تغذیه، دارایی، محیط خانوادگی، شغل، نحوه به‌کارگیری زبان (واژه‌های مختص طبقات بالا یا پایین) و ... که گزینش هر یک از رمزهای آنها طبقه اجتماعی، خواست‌ها و گرایش‌های درونی ما را مشخص‌تر خواهد کرد.

از دیگر رمزهای غیرکلامی جذابی که از فرهنگی به فرهنگ دیگر نیز متفاوت است نگاه کردن می‌باشد. رمزهای نگاه کردن و حتی طول مدت نگاه، چه بسا نشانه صداقت یا عدم صمیمیت می‌تواند باشد و گاه برعکس کدهایی مبتنی بر بی ادبی و گستاخی خواهد بود. به این رمزگان رمزهای لمس، فاصله، عکس و فیلم نیز افزوده می‌شود. رمزهای تلویزیونی و سینمایی متضمن ژانر، حرکت دوربین، زاویه و لنز است. افزون بر این، نور و صدا و رنگ و روایت همگی در ایجاد رمزهای مختلف نقش حائز اهمیت دارند. از آنچه آمد به

1. Saussure, Ferdinand.
2. Jakobson Roman.
3. Eco, Umberto.

این نتیجه می‌رسیم که در هر متنی رمزگان مختلفی وجود دارد و ما به کمک این رمزگان و قراردادهای که در یک فرهنگ خاص مسلط‌تراند، با جهان خارج ارتباط برقرار می‌کنیم. (گیرو،^۱ ۱۳۸۰: ۷۸)

الگوی روایی بارت

تحلیل رمزگان بارت عبارت است از تقطیع داستان (یا به قول خود بارت فروپاشاندن آن؛ گویی زلزله‌ای خفیف آمده باشد) و سپس تحلیل «دال‌های متنی» به دست آمده بر اساس پنج رمزگان که عبارتند از: رمزگان هرمنوتیکی، رمزگان واحدهای کمینه معنایی یا دال‌ها، رمزگان نمادین، رمزگان کنشی، رمزگان فرهنگی.

رمزگان هرمنوتیکی

سجودی رمزگان هرمنوتیکی را عبارت از همه واحدهایی می‌داند که نقش آنها عبارت است از طرح سؤال، پاسخ به آن سؤال و طیف متنوعی از رویدادهای تصادفی که ممکن است یا سؤالی را صورت‌بندی کنند و یا پاسخ به آن را به تأخیر بیندازند؛ یا حتی معمایی را طرح کنند و ما را به سوی راه حل آن رهنمون کنند. این به واقع همان رمزگان داستان گویاست که روایت به واسطه آن سؤالاتی را پیش می‌کشد، و تعلق و رمزوارگی می‌آفریند و سرانجام در مسیر خود گره‌گشایی می‌کند. این رمزگان معمولاً با نظام نحوی، واژگان و غیره سروکار دارد و می‌توان آن را بر اساس «شکل» کلی‌اش تشخیص داد. (سجودی، ۱۳۸۷: ۱۵۴)

سجودی در این باره معتقد است مقصود از رمزگان واحد کمینه معنایی (Sememes) یا دال‌ها، رمزگان معناهای ضمنی است که از اشارت معنایی یا «بازی‌های معنا» بهره می‌گیرد و توسط دال‌های بخصوصی تولید می‌شود. (همان: ۱۵۵)

رمزگان نمادین

رمزگان نمادین رمزگان «گروه‌بندی‌ها» یا ترکیب بندی‌های قابل تشخیص است که به‌طور منظم در شکل‌های متفاوت و به شیوه‌های مختلف در متن تکرار می‌شوند و سرانجام ترکیب‌بندی غالب را می‌سازند. مثلاً در واحد خوانش «عمیقاً در یکی از رؤیاهای روزانه ام، فرو رفته بودم» در تقابل با ماهیت متضاد «روز / رؤیا» نخستین مورد از آنچه به الگوی گسترده‌ای از تقابل‌ها و تضادها می‌انجامد و پیوسته در داستان بازتولید می‌شود، نشان داده شده است. تقابل‌هایی که با ورود برداشت جنسی از تضادها (مذکر / مؤنث) به درون معنای کلی متن به اوج خود می‌رسد. از دید اندیشمندان انگلیسی - آمریکایی رمزگان دال‌ها و رمزگان نمادین را به دشواری می‌توان از هم متمایز کرد. (همان: ۱۵۶ - ۱۵۵)

1. Guiraud, Pierre.

رمزگان کنشی

مقصود از رمزگان کنشی، رمزگان ناظر بر «کنش‌ها» است. این نوع رمزگان در «توانایی عقلانی تعیین نتیجه عمل» ریشه دارد. مثلاً واحد خوانش «عمیقاً در یکی از رؤیاهای روزانهام فرو رفته بودم» نشان دهنده حالت جذب و فریفتگی است و خود به‌طور ضمنی حکایت از وقوع رویدادی برای ختم این حالت دارد. به عبارت دیگر این رمزگان با زنجیره رویدادها سروکار دارد که در جریان خواندن و با گرد آمدن اطلاعاتی که روایت به ما می‌دهد، ثبت می‌شوند و نامی به خود می‌گیرند، مثلاً می‌گوییم سکانس «قتل» یا سکانس «ولگردی». (همان: ۱۵۶)

رمزگان فرهنگی یا ارجاعی

این رمزگان به شکل صدایی «اخلاقی»، جمعی، بی‌نام و مقتدر تجلی می‌یابد که از جانب و درباره آنچه دانش «پذیرفته شده» یا خرد نامیده شده است، سخن می‌گوید. رمزگان فرهنگی مجرای ارجاع متن است به بیرون از متن، به دانش عمومی (هنر، پزشکی، سیاست، ادبیات و ...). رمزگان فرهنگی قلمرو اسطوره‌شناسی و ایدئولوژی است. درهم بافته شدن این مرجع‌ها حس واقعیت را در متن به وجود می‌آورد، زیرا خود این افکار باورهای طبیعی و موجه فرهنگی‌اند؛ اینها را همگان به‌طور طبیعی می‌دانند.

جامعه مورد بررسی

جامعه مورد بررسی در این تحقیق، تمام صحنه‌های مستند ۱۱ قسمتی «شاخص» خواهد بود.

روش نمونه‌گیری و محاسبه حجم نمونه

در این تحقیق با توجه به کیفی بودن آن، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده می‌شود. در نمونه‌گیری هدفمند، قصد محقق انتخاب مواردی است که با توجه به هدف تحقیق، اطلاعات زیادی داشته باشند. در نتیجه از نمونه‌های معرف استفاده می‌شود؛ بدین ترتیب که ابتدا کل صحنه‌های مستند شاخص را مورد بررسی قرار دادیم و پس از چندین بار مشاهده مستند، به تعداد ۲۲ صحنه رسیدیم و به تحلیل این ۲۲ صحنه پرداخته‌ایم.

واحد تحلیل

واحد تحلیل در این تحقیق صحنه است. یعنی صحنه‌هایی که بازنمایی از سیره سیاسی امام خمینی علیه السلام ارائه داده‌اند را مورد بررسی قرار می‌دهیم. صحنه عبارت است از «کوچک‌ترین واحد کامل فیلم یا گروهی از نماها که در یک مکان ماقوع و در یک چهارچوب زمانی رخ می‌دهد». (مرینگ، ۱۳۸۱: ۱۰۹)

روایی و پایایی^۲

در این پژوهش تعیین مقوله‌ها مبتنی بر متن مورد مطالعه بوده و در تعریف آنها از منابع متعدد استفاده شده است. بنابر ماهیت کیفی و تفسیری روش‌های کیفی و به ویژه نشانه‌شناسی، اعتبار این تحقیق از طریق اعتباری صوری یعنی توافق صاحب‌نظران درباره اعتبار نتایج ماست. این مقاله برای انجام این امر، علاوه بر اینکه از نظرات اساتید برجسته حوزه ارتباطات و علوم سیاسی بهره برده، تمامی مراحل مقاله همچنین زیر نظر استاد راهنما انجام پذیرفته است.

لازم به یادآوری است بنا بر ماهیت کیفی و تفسیری محقق، این پژوهش مدعی ارائه تحقیقی تعمیم‌پذیر نیست.

یافته‌های پژوهش

رمزگان استفاده‌شده در مستند شاخص در مسیر بازنمایی سیره سیاسی امام خمینی علیه السلام، پنج رمزگان بارت در دو سطح کلامی (یعنی سخنان راوی این مستند) و سطح بصری (یعنی تصاویر هم‌زمان به کار رفته روی کلام راوی) مورد استفاده قرار گرفته است. از این رو پاسخ به این سؤال کلی مستلزم روشن شدن چگونگی استفاده از رمزگان تصویری و رمزگان کلامی است.

در ادامه با بیان یک نمونه از این مستند، نحوه کاربرد پنج رمزگان رولان بارت به صورت کاربردی توضیح

داده می‌شود:

قسمت دوم؛ از دقیقه ۰۶:۰۴ تا ۰۶:۳۴

این صحنه با سخنان راوی درباره تحرکات گروه‌های مختلف در کشور آغاز می‌شود و در پی آن پاسخ امام علیه السلام که روزنامه‌ها را مورد خطاب قرار می‌دهد، ادامه می‌یابد و در نهایت امام ملت ایران را به حفظ وحدت در برابر تفرقه‌افکنان توصیه می‌کند.

در این صحنه داریم:

(پس از روشن شدن حدود آزادی در ایران در ۱۶ خرداد ۱۳۵۸ از سوی امام خمینی)

راوی: سال ۵۸ است و به قولی دوران ما قبل قانون. (تصویر دیوارنوشته‌های حزب مجاهدین خلق و تصاویر دکتر شریعتی) آنچه که به اسم آزادی در کشور جاریست، نه تنها رنگی از انقلاب، امام و مردم ندارد، (شیشه‌های شکسته خانه‌ها) که نمود روشنی است از هرج و مرج. هم‌زمان که گروه‌هایی به قصد تجزیه‌طلبی در گوشه و کنار دست به اسلحه برده‌اند، (پاره شدن اعلامیه توسط چاقو) طرف‌دارانشان دارند در تهران هرچه دلشان می‌خواهد در روزنامه‌هاشان می‌نویسند و اعانه جمع می‌کنند برای رفقاییشان. فیلم آرشیوی (مصاحبه با مردم): اصلاً دانشگاه شده ستاد تبلیغاتی این گروه‌ها ...

1. Validity.
2. Reliability.

راوی: غوغاییست، اما امام اجازه نمی‌دهد این غوغا مسیر انقلاب را تحت کنترل بگیرد. امام علیه السلام: نباید به خودشون بیایند که تو روزنامه‌ها تون این غلطها را نکنند؟ روزنامه‌ها می‌خوان من یه وقت صدام در بیاد همشون را ببندند؟ چرا جلو اینها را نمی‌گیرید؟ مکرر من گفتم بهشون. خوب چرا نمی‌گیرند جلو روزنامه‌ها را؟ من بگیرم جلوش را؟ (عصبانیت امام)

راوی: از هفت تیرکش‌ها (تصویر روزنامه با تیتیر مجاهدین خلق) و نامسلمان‌ها که بگذریم، خوب خوباشان هم بعد از این همه سال خفقان، آداب آزادی را بلد نیستند (تیتیر روزنامه با متن بازرگان). اگرچه اسم خود را لیبرال و ملی‌گرا و آزاداندیش گذاشته‌اند. این است که یکباره بیش از هزار نشریه و حزب و دسته و گروه، خلق می‌شود و البته یکباره دوسوم آنها جمع می‌شود. (روزنامه‌فروشی‌های تعطیل شده)

امام علیه السلام: مردم ایران بیدار باشید. مسلمین بیدار باشید. اگر خدای نخواستہ خلقی واقع بشود در این صف فشرده مسلمین، در این صف فشرده ملت ایران، خطر در پیش است. تفرقه‌افکن‌ها را از بین خودتون بیرون کنید. ما نخواهیم گذاشت که این تفرقه‌افکن‌ها رشد کنند.

راوی: آزادی آرمان امام هست و اسلام خط قرمز اون. وقتی پای اسلام در میون باشه، امام ذره‌ای کوتاه نمیداد. اما اگر حرمت اسلام رعایت بشه، حتی توده‌ای فرصت مناظره در تلویزیون رو پیدا می‌کنه. البته وقتی عالم اسلام‌شناسی مانند بهشتی در برابر ابهام‌افکنی اون نشسته باشد.

(مناظره آیت‌الله بهشتی و دبیر کل حزب توده) - آیت‌الله بهشتی: اینها اعتقاد، اعتماد ندارند به شما، میگن شما خیانت می‌کنید. چرا میگن؟ برای اینکه ۶۰ ساله مارکسیست‌ها در ایران خیانت کردند. کی در سال ۱۳۳۲، ۲۸ مرداد را عملاً راه انداخت؟

دبیر کل حزب توده: اینکه حزب توده در ایران خیانت کرده، در هیچ محکمه جمهوری اسلامی ثابت نشده است.

بهشتی: من به‌عنوان یک تحلیل‌گر، حزب توده را، گذشته‌اش را، گذشته خائنانه به ایران و اسلام و انقلاب می‌دونم. بیایید روش بحث کنیم. الان محکمه نمی‌خواد.

تحلیل پنج رمزگان بارت در دو سطح کلامی و بصری این صحنه

الگوی روایی بارت

حدود آزادی بر مبنای اسلام	
چرا راوی سال ۵۸ را اصطلاحاً دوران ماقبل قانون معرفی می‌کند؟ چرا امام <small>علیه السلام</small> با روزنامه‌ها با لحن شدید سخن می‌گویند؟ چرا امام درخواست جلوگیری از چاپ برخی روزنامه‌ها را دارند؟ چرا یکباره تعداد زیادی از نشریات بسته شد؟ منظور امام از تفرقه‌افکن‌ها چه کسانی‌اند؟	رمزگان هرمنوتیکی

<p>در سال ۵۸ گروه‌ها و برخی احزاب، تفسیر اشتباهی از واژه آزادی داشتند. جدا بودن گروه‌ها و برخی احزاب از انقلاب و مردم. القای حس خطرناک بودن این گروه‌ها برای آینده ایران. امام با گروه‌هایی در مفهوم آزادی اختلاف داشتند که قصد تجزیه‌طلبی داشتند. دلیل بسته شدن روزنامه‌ها در سال ۵۸ تفرقه‌افکنی این گروه در ایران بود. مجاهدین خلق از ابتدا جزو گروه‌های معاند و «هفت‌تیرکش» بودند. ملی‌گراها در سال ۵۸ تفاسیر تفرقه افکنانه از واژه آزادی داشتند. حزب توده به دنبال ابهام انداختن در دل ملت ایران بودند. مناظره در شرایط برابر میان موافقان و مخالفان مفهوم آزادی از نگاه امام خمینی با پیروزی موافقان مفهوم آزادی از نگاه امام به پایان خواهد رسید. حزب توده به وضوح تفکرات خائنانه داشته است.</p>	<p>رمزگان کمینه معنایی</p>
<p>دوران ماقبل قانون / دوران حکومت قانون بسته شدن روزنامه‌ها / بازماندن روزنامه‌ها خلق یکباره احزاب / حذف یکباره احزاب بیداری ملت / مبارزه با تفرقه افکنان اعتماد / خیانت</p>	<p>رمزگان نمادین</p>
<p>باید دید هرج و مرج داخلی پایان می‌یابد؟ آیا تجزیه‌طلبان از طریق روزنامه‌هاشان به اهدافشان می‌رسند؟ آیا دانشگاه از حضور گروه‌های تجزیه‌طلب پاک می‌شود؟ آیا امام می‌تواند مسیر انقلاب را تحت کنترل بگیرد؟ سرنوشت روزنامه‌ها چه می‌شود؟ نتیجه مناظره‌های تلویزیونی چه می‌شود؟ باید دید حزب توده در آینده به انقلاب خیانت می‌کند؟ باید دید نحوه برخورد مردم با تفرقه افکنان داخلی چگونه خواهد شد؟</p>	<p>رمزگان کنشی</p>
<p>وحدت داخلی توجه به نص قانون قرآن به عنوان قانون و خط قرمز توجه به دشمنان شناخته شده حرمت قرآن بیزاری از تفرقه افکنی</p>	<p>رمزگان فرهنگی یا ارجاعی</p>

در این صحنه، در سطح دلالت اولیه به برداشت‌های گروه‌های مختلف از مفهوم آزادی می‌پردازد، اما به‌طور ضمنی این گروه‌ها را جدا از انقلاب و مردم معرفی می‌کند که این گروه‌ها و احزاب نمودی از انقلاب و مردم ندارند. همچنین زمانی که راوی از دست به اسلحه بردن برخی گروه‌ها یاد می‌کند، طوری القا می‌کند

که تمامی این گروه‌ها برای آینده ایران خطرناک‌اند و این حس ترس را با نمایش تصویری از چاقویی که به دیوار کشیده می‌شود، به مخاطب القا می‌کند. بلافاصله در نمای بعد، سخنرانی امام خمینی پخش می‌شود که این گروه‌ها را مورد خطاب قرار می‌دهد. بنابراین این نتیجه حاصل می‌شود که امام به این دلیل با این گروه‌ها مخالفت داشت و روزنامه‌هایشان را مورد خطاب جدی قرار داد که این گروه‌ها همگی قصد تجزیه‌طلبی و مشی مسلحانه داشتند و برای آینده ایران خطر جدی بودند. در نمای بعد راوی واژه «هفت‌تیرکش‌ها» را با تصویر قطعه روزنامه با تیتیری که در آن نقل قولی از مجاهدین خلق (منافقین) وجود داشت همزمان می‌شود و به‌طور ضمنی به مشی مسلحانه این گروه در همان ابتدای انقلاب اشاره دارد. همین تکنیک در نمای بعد در مورد ملی‌گراها نیز تکرار می‌شود و بدین ترتیب راوی آنها را از عوامل اصلی تفرقه افکنی معرفی می‌کند و اینکه این گروه تفسیری اشتباه از واژه آزادی داشت و بدین جهت سعی در تحریک مردم و ایجاد تفرقه در بین مردم داشت.

در نمای پایانی این صحنه مناظره آیت‌الله بهشتی و کیانوری به نمایش درمی‌آید. پیش از آن راوی با مقدمه‌ای بهشتی را کسی معرفی می‌کند که جلوی ابهام افکنی را می‌گیرد و به‌طور ضمنی به این مسئله اشاره می‌کند که این حزب به دنبال ابهام افکنی در دل مردم هستند و بدین ترتیب در مناظره‌های تلویزیونی چهره واقعی‌شان همواره آشکار می‌شود.

این مناظره با انتخاب قسمتی از این مناظره که در آن آیت‌الله بهشتی حزب توده را به خاطر گذشته‌اش خائن معرفی می‌کند، تقویت می‌شود و نهایتاً بدون پخش پاسخ کامل دبیرکل وقت حزب توده به پایان می‌رسد. که این خود به‌طور ضمنی پیروزی بهشتی در این مناظره‌ها را پررنگ نشان می‌دهد.

بنابراین برای پاسخ به سؤال اصلی این مقاله ناگزیریم به تحلیل رمزگان تصویری و رمزگان زبانی، ذیل سؤال اصلی پاسخ دهیم و بدین ترتیب به پاسخ سؤال اصلی برسیم:

برای پاسخ‌گویی به این سؤال، ۲۲ صحنه از مستند شاخص با استفاده از نشانه‌شناسی پنج رمزگان بارت مورد تحلیل قرار گرفت.

قابل ذکر است، با توجه به تعریف از سیره سیاسی امام در بخش تعریف مفاهیم، به تحلیل نشانه‌شناسی مقوله‌های ذیل تعریف می‌پردازیم.

جمع‌بندی این تحلیل‌ها چنین است:

یک. برخورد امام با آمریکا و اسرائیل در گذر زمان
۱. رفتار امام خمینی علیه السلام با آمریکا و اسرائیل پیش از پیروزی انقلاب

در قسمت اول، تمام گرفتاری‌های ایران ناشی از رفتارهای آمریکا و اسرائیل نشان داده می‌شود «سخنرانی امام ۱۵ سال پیش از انقلاب اسلامی» و امام کلید رفع این گرفتاری را مبارزه با این دو کشور می‌داند.

امام همچنین از آمریکا و رئیس‌جمهورش به عنوان منفورترین افراد نزد مردم ایران یاد می‌کند. همان‌طور که در صحنه‌های دیگر این مستند این مبارزه با آمریکا نوعی راهبرد استراتژیک نشان داده می‌شود - برای مبارزه با رژیم پهلوی - جهت مبارزه با مظهر استکبار جهانی و دفاع از حقوق سایر ملت‌ها «از جمله مردم فلسطین».

۲. رفتار امام خمینی علیه السلام با آمریکا و اسرائیل پس از پیروزی انقلاب

این مستند یکی از دلایل مخالفت امام با آمریکا پس از ورود ایشان به ایران را چپاول شدن ایران در دوره‌های پیش از انقلاب نمایش می‌دهد و اینکه آمریکا به خاطر مقاصد صرفاً مادی‌اش با دیگر کشورها رابطه برقرار می‌کرد و دلیل ارتباط با ایران هم همین یک‌طرفه بودن قراردادهای آمریکا با ایران بود. به‌طور مثال قرارداد نفتی ایران و آمریکا که امام از آن در بهشت زهرا یاد می‌کند. همچنین این رابطه را باعث تقویت جایگاه آمریکا در منطقه و به‌طور ضمنی به سود آمریکا و به ضرر ایران نشان می‌دهد که نهایتاً باعث تقویت جایگاه نظامی آمریکا در منطقه و ضعف ایران می‌شود. (قسمت اول)

در ادامه این صحنه قطع رابطه ایران با آمریکا «آرزوی مردم ایران» معرفی می‌شود. از دیگر دلایل آرزوی قطع رابطه ایران با آمریکا در این مستند مداخله‌های گاه و بیگاه آمریکا خصوصاً پس از انقلاب معرفی می‌شود. (ارجاع به تهدید به تحریم آمریکا علیه ایران در جریان اعدام‌های عوامل رژیم سابق و کسانی که در داخل دست به اسلحه بردند و علیه نظام جمهوری اسلامی ایران اقدام نظامی کردند).

همچنین دفاع آمریکا از مخالفان داخلی و خارجی ایران نیز از دلایل استراتژیک مقابله امام با آمریکا نشان داده می‌شود. (اشاره نمایش صحنه‌های حمایت آمریکا از صدام برای حمله به ایران و همچنین حمایت از بنی صدر و تقدیر از وی زمانی که به مسئله شکنجه در زندان‌های ایران پرداخت و یا حمایت‌های آمریکا از رژیم اسرائیل در مقابله با مردم فلسطین و تقویت دشمنان استراتژیک ایران از طریق سکوت در مقابل کشتارهای «صبرا و شتیلا» و بمباران مردم لبنان)

همچنین پناه دادن آمریکا به محمدرضا پهلوی پس از جریان خروج او از کشور و پیروزی انقلاب اسلامی به بهانه درمان و عدم استرداد وی به ایران جهت محاکمه و مخالفت با امام و انقلاب مردم. (قسمت اول)

از منظر این مستند، آمریکا و اسرائیل از نظر ماهوی تفاوتی ندارند؛ بلکه آمریکا از جهاتی زیر نظر صهیونیسم و بازیچه این کشور است. (اشاره به نفوذ صهیونیست‌ها در مناصب سیاسی دولت وقت آمریکا جهت تصویب قوانین و طرح تهدید علیه ایران در سنای آمریکا. همچنین اشاره به طرح یک فرد صهیونیستی جهت تحریم ایران در سنای آمریکا و قبول این طرح توسط سنا - صحنه شماره یک - قسمت اول)

امام خمینی رابطه آمریکا با ایران را رابطه یک ظالم با یک مظلوم و یک غارتگر با یک غارت‌شده توصیف می‌کند و از نظر ایشان به‌طور ضمنی این رابطه به نفع آمریکا نشان داده می‌شود نه به نفع ایران. (قسمت اول)

بنابراین توصیف آمریکا به «شیطان بزرگ» را ناشی از نقشه‌کشی‌های بی‌شمار آمریکا علیه ایران و مردم

ایران نشان می‌دهد. (اشاره به صحنه اول و سخنان راوی) و اولین مقابله عملی جوانان انقلابی در تسخیر سفارت آمریکا، امام را به تعبیر راوی «به وجد» می‌آورد. بنابراین آن را لانه جاسوسی می‌نامد که انقلابی بزرگ‌تر از انقلاب ۵۷ است.

در این مستند همچنین هدف امام از تلاش برای بازگرداندن شاه به ایران را رسوا کردن خیانت‌های وی به ایران نشان می‌دهد و به‌طور ضمنی به اهداف ضد آمریکایی امام در بازگرداندن شاه به ایران پرداخته که دولت آمریکا بخاطر رسوا نشدن فعالیت‌هایش علیه ایران و مردم ایران مورد سؤال قرار نگیرد.

در ادامه در صحنه دوم کارتر ایران را «تروریست» خطاب می‌کند. که «شرف ایرانیان» را زیر سؤال می‌برد. امام در ادامه صحبت‌هایش به‌طور ضمنی دولت آمریکا را تروریست توصیف می‌کند و دلیل تروریست خطاب کردن ایران توسط کارتر را نشان ضعف آمریکا می‌داند. (قسمت اول، ایران و آمریکا)

در ماجرای عملیات نظامی آمریکا در طبس، این کشور مهاجم معرفی شده و علاوه‌بر عنایت پروردگار خواندن شکست آمریکا در صحرای طبس، دولت‌مردان این کشور را بی‌اعتقاد به عالم غیب معرفی می‌کند. (نشان از بی‌توجهی دولت‌مردان آمریکا به معنویات)

همچنین امام حساب دولت و ملت آمریکا را جدا دانسته و به‌طور ضمنی مردم این کشور ناآگاه به اعمال دولت‌مردانشان هستند.

در ادامه آمریکا با سخنان راوی، عامل ترور و بمب‌گذاری در دفتر حزب جمهوری اسلامی معرفی می‌شود و با پخش سخنان امام، آمریکا را کشوری معرفی می‌کند که به دنبال کسانی است که در آینده ثمر می‌دهند و همچنین آمریکا با اسلام مخالف است. (اشاره دعوت امام از گروه‌های انقلابی برای حضور در صحنه و دام پهن کردن آمریکا در تمام ایران)

در صحنه شماره دوازده (دقیقه ۰۱:۰۴) اولین اقدام عملی ایران در برابر رژیم صهیونیستی را قطع کامل صدور نفت به این کشور و تعطیل شدن سفارت آن رژیم در تهران نشان می‌دهد. از منظر امام، ایران نه‌تنها نیازی به اسرائیل ندارد، بلکه به هیچ کشوری همانند اسرائیل که در حال مبارزه با دول اسلامی است و با کشور ایران سر دشمنی دارد، نیاز ندارد. (نمونه آن قطع رابطه با آمریکا و تسخیر سفارت این کشور و قطع رابطه با مصر در جریان قرارداد کمپ دیوید)

در قسمت پنجم، امام به این نکته اشاره می‌کند که «اسرائیل واقعی یعنی از نیل تا فرات» و در تاریخ ۵ شهریور سال ۱۳۶۲، به‌طور ضمنی به مسئله و خطر توسعه‌طلبی صهیونیست‌ها در آینده اشاره دارد.

دو. رابطه امام با مردم در مستند شاخص

این مستند در صحنه شماره پانزدهم رفتار امام با مردم را فراتر از قوانین دنیوی می‌داند. (ارجاع به سخنان راوی درباره راز و رمز خواندن رابطه امام و امت و نشان دادن تصاویری که در آن جمعی از جوانان در حضور

امام خمینی علیه السلام دستان خود را به سوی آسمان گرفته و در حال گریستن هستند)

در ادامه امام خمینی علیه السلام جوانان ایرانی را بهترین امت تاریخ پس از صدر اسلام معرفی می‌کند و با توجه به تصاویر همزمان از حضور پرشوق مردم در راهپیمایی‌ها و همچنین سخنان راوی درباره «تبعیت مردم از اسلام و رهبر و ولی فقیه زمان» این مطلب را بازنمایی می‌کند که بهترین امت لقب گرفتن از سوی امام، بخاطر پیروی مردم و حضور در صحنه بودن آنها در حمایت از رهبرشان است. همچنین افراد حاضر در جبهه که همزمان با این خوانش متن نشان داده می‌شوند را افرادی معرفی می‌کند که بخاطر این دلدادگی و تبعیت از رهبرشان در جبهه حضور می‌یابند و در این راه شهید می‌شوند و این سختی‌ها را به خاطر حتی یک لبخند امامشان به جان می‌خرند.

در ادامه (با توجه به سخنان راوی) امام نیز قدردان این توجه مردم است و خدمت به مردم، راهی برای جلب رضایت خدا. این مسئله در مورد مستضعفان و «پابره‌ها» بیشتر توجه امام را جلب می‌کند و امام عاشق خدمت به محرومین و مردم مستضعف است.

همچنین راوی با بیان این نکته که «کوخ‌نشینان در خلوت و آشکار او (امام) جایگاه ویژه‌ای می‌یابند»، و پس از آن نشان دادن جلسه‌ای خصوصی از جمعی با امام و صحبت‌های امام با آنها در خصوص لزوم خدمت به مستضعفان، به‌طور ضمنی نشان از این دارد که از نظر امام کسانی باید در مناصب خدمت به مردم باشند که خود از «پابره‌ها» باشند. بنابراین در این مستند کسانی که در آن جلسه خصوصی حضور داشتند و به نصایح امام گوش می‌دادند، خود از مستضعفان بودند.

در ادامه راوی رفتار امام با مردم را به رود توصیف می‌کند و با نمایش صحبت‌های امام (قسمت هشتم در دقیقه ۰۳:۳۴) علاوه بر تأکید بر بحث وحدت مردم، رفتار ایشان با مردم را بسیار دلسوزانه بازنمایی می‌کند. از نظر این مستند، امام صحبت‌های پیچیده سیاسی را با زبان ساده به مردم منتقل می‌نماید تا از این طریق بهتر بتواند منظور خود را با جان مردم عجین کند.

در صحنه شماره شانزدهم، ضمن معرفی شدن «زبان» امام به «ساده» و به دور از تکلف، از کسانی که با الفاظ روشنفکرانه با مردم سخن می‌گویند، انتقاد می‌شود و این نحوه سخن گفتن با مردم را برخلاف فرهنگ مردم ایران بازنمایی می‌کند و نشان می‌دهد یکی از دلایل اینکه مردم با جان و دل حرف‌های امام را می‌پذیرند، همین زبان ساده امام بود و کسانی که الفاظ روشنفکرانه را به کار می‌برند، نمی‌توانند تأثیر عمیق بر جان مردم داشته باشند. (در ادامه روشنفکران افراد وابسته به غرب و منحرف از اسلام و احکام اسلامی بازنمایی می‌شوند که قصد به انحراف کشاندن مسیر انقلاب را دارند)

راوی در قسمت هشتم صحنه شانزدهم، با بیان اینکه «امام مهربان ملت، نه در حرف بلکه در عمل» از حیثیت مردم دفاع کرد، دفاع امام از حیثیت مردم را اقدامی عملی بازنمایی می‌کند که در آن امام

مردم را همانند ناموس خود می‌داند و افشای اسرار مردم را «جایز نمی‌داند». امام با این فتوا کرامت واقعی مردم از منظر اسلام ناب را نشان می‌دهد.

سه. نگاه امام به مسئله فلسطین و لبنان

پیش از انقلاب اسلامی، امام همواره در سخنرانی‌هایشان بر لزوم مبارزه با آمریکا و اسرائیل تأکید کردند که بخشی از این مبارزات در ۴ آبان ماه سال ۱۳۴۳ در قم، نمونه بارز این مخالفت‌ها است که در آن امام منشأ گرفتاری ملت ایران را اسرائیل و آمریکا می‌داند. (شرح این بحث در مقوله مبارزه امام با آمریکا بیان شد) پس از انقلاب اسلامی ایران موضع امام درباره اسرائیل، مظلومیت فلسطین را برای جهان آشکار ساخت. یک قسمت از مستند شاخص به مسئله فلسطین پرداخته که در این بخش بازنمایی آنچه امام به مسئله فلسطین پرداخته، شرح داده خواهد شد.

در اولین اقدام عملی ایران در حمایت از فلسطین، علاوه بر قطع صدور نفت به رژیم صهیونیستی، گشایش دفتر فلسطینی در همان نقطه بود. حضور یاسر عرفات در فاصله ۶ روز از این اتفاق در ایران به عنوان نخستین هیئت خارجی و استقبال مردم و امام از ایشان نیز نشان دهنده حمایت‌های امام از فلسطین دارد. این اقدام به‌طور ضمنی نشان از این واقعیت دارد که از نظر امام، رژیم صهیونیستی نباید به عنوان یک کشور به رسمیت شناخته شود و بدین ترتیب به مردم فلسطین - به عنوان یک کشور - از سوی ایران هویت داده شد.

انتخاب آخرین جمعه ماه مبارک رمضان به عنوان «روز قدس» در این مستند، یک استراتژی مهم در حمایت از مردم فلسطین و مبارزه با اسرائیل و آمریکا نشان داده می‌شود که اسرائیل را در محاصره قرار می‌دهد و موج تازه‌ای از مبارزه منطقه‌ای علیه اسرائیل سازمان داده می‌شود. امام برای تحقق این مسئله بر لزوم حفظ وحدت تمام مسلمانان جهان تأکید می‌کند. ابعاد وحدت از منظر امام در مقوله «وحدت از منظر امام» شرح داده خواهد شد.

همچنین این مستند روز قدس را به عنوان شاخصی برای شناخت دوست و دشمن معرفی می‌کند. در سال ۶۲ و پس از حادثه کشتار مردم لبنان به دست رژیم صهیونیستی، امام ضمن انتقاد از دول عرب منطقه، طرح استفاده از سلاح نفت علیه صهیونیست‌ها را مطرح می‌کند. در این مستند ایران اولین گام را در این راستا برداشت. اما دول عرب، افرادی متحجر و منفعت‌طلب نشان داده می‌شوند که برای حمایت از ملت مسلمان هیچ اقدام عملی مؤثری انجام نمی‌دهند و به‌طور ضمنی دول عرب منطقه را مشوق اسرائیل برای این جنایات بازنمایی می‌کند.

چهار. قانون‌گرایی امام علیه السلام

اولین تأکید امام خمینی علیه السلام در همان روزهای ابتدایی پیروزی انقلاب جلوه‌گر می‌شود. در این مستند لزوم اجرا شدن قانون از دغدغه‌های اصلی امام بازنمایی می‌شود (اشاره به قسمت شش) و امام، جمهوری اسلامی را که

- خواسته اصلی مردم پیش از انقلاب بود - را شکل قانونی می‌بخشد؛ زیرا رسیدن به اهداف «انقلاب مردم» در بستر عمل به قانون محقق می‌شود.

همچنین امام پیشرفت کشور به سوی ترقی را از نکات اساسی این انقلاب دانسته و آن را در گرو عمل به قانون و قانون‌گرایی می‌داند. همچنین از نظر امام عمل به قانون اساسی، تبعیت از احکام الهی نشان داده می‌شود که در آن قانون، همان قرآن و سنت معرفی می‌شود.

این مطلب در قسمت یازدهم این مستند نیز بارها تکرار می‌شود و مخالفان تصویب قانون اساسی «منحرفان از اسلام و انقلاب مردم» معرفی می‌شوند که افرادی غرب‌زده‌اند؛ زیرا با اصل پنج قانون اساسی که همان «ولایت رسول‌الله» است، مخالفند.

همچنین زمانی که دولت موقت تصمیم به انحلال مجلس خبرگان بررسی قانون اساسی را داشت، امام به‌طور ضمنی ایشان را «دیکتاتور» می‌خواند. در ادامه همین صحنه مبارزه امام با دیکتاتوری، چه قبل از انقلاب و چه بعد از انقلاب، خود نوعی عمل به قانون معرفی می‌شود. (قسمت یازدهم) همان‌طور که در ابتدای قسمت ششم و سخنرانی امام در ۱۲ بهمن ۵۷ در بهشت زهرا، دلیل قیام مردم علیه رژیم پهلوی، غیرقانونی بودن آن رژیم توصیف می‌شود. چون پدیده سلطنت خاندان پهلوی از ابتدا خلاف عقل بوده است. در این مجموعه برخی گروه‌های سیاسی مختلف در اوایل انقلاب که تفاسیر متفاوتی از واژه آزادی داشتند را نیز نقض‌کنندگان قانون می‌داند که اگر به نص قانون پایبند باشند، دیگر نیازی نیست دست به اسلحه ببرند و به تعبیر راوی نیازی به «هفت‌تیرکش» شدن - همانند مجاهدین خلق - نبود. (اشاره به قسمت دو)

در همین صحنه، ملی‌گراها هم با نقض قانون، و چاپ مطالب اعتراض‌آمیز در روزنامه‌ها اقدام به انحراف جوانان و مردم از مسیر انقلاب کردند که این نیز خود نوعی بی‌قانونی بود.

از منظر امام خمینی ره، لزوم حضور در صحنه سیاسی و اجرایی کشور باید منوط به قبول قانون باشد چنان‌که در تصویب قانون اساسی نیز این اصل رعایت شد و کسی که به عنوان مثال در کسوت رئیس جمهور سوگند به قبول قانون اساسی می‌خورد، در صورت عدم تمکین به قانون و جاهت خود را از دست می‌دهد. (اشاره به قسمت سه، ماجرای عزل بنی‌صدر)

از نظر امام میزان اکثریت است و همچنین نظر شورای نگهبان، که آن هم خلاف اسلام نیست. همچنین همه در برابر قانون برابرند، چنان‌که امام خود در سخنرانی‌شان بیان کردند، حتی اگر ولی فقیه هم از قانون پیروی نکند، از درجه ولایت می‌افتد. (قسمت یازدهم)

همچنین «مرزبندی کردن با دشمنان» نیز از موارد عمل به قانون از نظر ایشان بازنمایی می‌شود. (چنانچه، مرزبندی نکردن بنی‌صدر میان خود و دولتش و مجاهدین خلق، امام را به واکنش رفتار ضد قانونی بنی‌صدر واداشت. تبعات دیگر این قانون‌شکنی، عزل بنی‌صدر از فرماندهی کل قوا بود که با مخالفت وی با امام در نتیجه مخالفت با ولی فقیه زمان بود که این خود از نظر امام خمینی، قانون‌شکنی بود.

پنج. حفظ وحدت کلمه

حفظ وحدت از نظر امام خمینی علیه السلام بیش از سایر موارد فوق در این مستند بازنمایی شده، چنانکه اولین نصیحت امام پس از ورود به ایران، حفظ وحدت کلمه و دوری از تفرقه در جامعه بود.

امام یکی از اصلی‌ترین موارد حفظ وحدت در جامعه و پیوند میان صفوف مسلمین را وحدت میان حوزه و دانشگاه می‌داند. این مطلب در «صحنه شماره نوزده، قسمت ده» به وضوح آشکار می‌شود که امام تفرقه میان این دو گروه را خطرناک توصیف می‌کند و این مستند اهمیت آن را از منظر امام خمینی علیه السلام بیشتر از تفرقه میان شیعه و سنی می‌داند.

نقطه آغازین این اختلافات میان حوزه و دانشگاه با نقد و دفاع از مرحوم دکتر شریعتی آغاز می‌شود و امام در نطق خود، برخی از منبری‌ها و برخی از دانشگاهیان را در این خصوص «نادان» توصیف می‌کند. در ادامه نیز شهادت شهید مطهری و پیشنهاد امام بر دعوت از «آقای خامنه‌ای» برای پر کردن جای خالی شهید مطهری نشان از این دارد که همان اندازه که پاسخ به شبهات در دانشگاه‌ها مهم است، حضور فعال روحانیون در دانشگاه برای ایجاد پیوند و اتحاد، اهمیت بسیار زیادی دارد. (قسمت نهم)

همین‌طور زمانی که امام به حضور عناصر انقلابی در صحنه (منظور صحنه سیاسی) اشاره می‌کند تا توطئه آمریکا برای نشان دادن گزینه‌های خود در پست‌های اجرایی کشور خنثی شود، باز هم امام به اتحاد گروه‌ها در این زمینه اشاره می‌کند.

در ادامه با تشنج‌آفرینی گروه‌ها پیش از شکل‌گیری سیستم اطلاعاتی، امام مردم را به وحدت در کشور توصیه کرده و از مردم می‌خواهد در یافتن محل اختفای این افراد، به قوه نظمی کشور کمک کنند. امام دلیل تعطیل شدن روزنامه‌ها در اوایل انقلاب را توطئه این روزنامه‌ها جهت تجزیه‌طلبی و تفرقه‌افکنی بازنمایی می‌کند. در نتیجه مخالفت امام با این روزنامه‌ها بخاطر اختلاف افکنی‌شان در صفوف مسلمین نشان داده می‌شود که این خود رویکرد قاطع و جدی امام را در برخورد با تفرقه‌افکنان در داخل و لزوم حذف تریبون این تشنج‌آفرینی در جامعه را نشان می‌دهد.

در همین صحنه، مناظره شهید بهشتی با دبیرکل حزب توده نمایش داده می‌شود. (در این مستند بارها شهید بهشتی طلبه «مکتب امام» و حزب توده نیز به افرادی که در گذشته به ایران و در زمان حال «خائن به انقلاب» نمایش داده شده‌اند). این مناظره هم نشان از این مطلب دارد که به افرادی که پیش از این سابقه تفرقه‌افکنی در جامعه به مدت طولانی داشته‌اند و به اشتباهاتشان اعتراف نکرده‌اند، از منظر امام نباید اعتماد کرد.

چنانکه امام پس از درگیری‌های مسلحانه مجاهدین خلق، درخواست ملاقات با آنها را به همین خاطر رد کرد. (قسمت نه، سخنرانی امام در ۲۱ اردیبهشت ۱۳۶۰)

امام در تصمیمات بین‌المللی خود نیز از وجود اتحاد داخلی بهره برد، مثال دقیق آن نام‌گذاری روز قدس و درخواست از آحاد ملت ایران برای حضور در این اجتماعات است.

بدین ترتیب از منظر امام حفظ وحدت نه فقط در بعد داخلی، بلکه در بعد خارجی نیز بسیار حائز اهمیت است. در این مستند یکی از دلایل بیانیه ۹ اسفند ۵۷ امام در ابراز آشکار عقیده خود در برپایی نظام جمهوری اسلامی ایران، خاتمه دادن به غائله‌هایی بود که در گوشه و کنار ایران به وجود آمده بود که به صورت مخفیانه قصد به انحراف کشیدن ایران از مسیر انقلاب را داشتند. بنابراین امام از ابزار بیانیه و نامه‌هایی از این دست، جهت افشاسازی توطئه‌ها و همچنین ایجاد وحدت میان آحاد ملت استفاده می‌کند. در این میان از نظر امام خمینی ره کسانی که با «جمهوری اسلامی» مخالفت می‌کنند، به دنبال از میان بردن وحدت میان آحاد جامعه‌اند.

شش. استقلال طلبی امام ره

از دلایل استقلال طلبی امام، بی‌توجهی نظام پهلوی به مردم و وابستگی این کشور به غرب معرفی می‌شود. در این مستند (در همین صحنه) وضع اقتصادی ایران بسیار اسفناک نمایش داده می‌شود. از نظر امام، توجه غرب به ایران به خاطر نیاز آنها به منابع ایران بود، چون از منظر امام آنها فقط قصد چپاول و غارت ایران را داشتند.

از نظر امام این وابستگی، ایران را در مقابل قدرت‌های بزرگ به کشوری «زبون» تبدیل کرده بود (قبل از انقلاب اسلامی) و عاملی بود که آنها (خصوصاً آمریکا) ایران را مدام تحقیر کنند.

استقلال طلبی از منظر امام یعنی مبارزه با استکبار در داخل و خارج و بیرون راندن کسانی که متعلق به این آب و خاک نیستند. در تعریف دیگر امام در این مستند از استقلال، تشکر هر مقام از آمریکا نشانه ضعف تعریف می‌شود. (با توجه به تشکر محمدرضا پهلوی در سنای آمریکا بابت کمک‌های اقتصادی آمریکا به ایران - ۱۹۶۲) در واقع یافتن مصداق این کلام، در پاسخ به این سؤال از رمزگان کنشی بارت است که «آیا این تحقیر شدن ملت ایران در آینده هم ادامه پیدا می‌کند؟» و پاسخ به این رمزگان پس از تسخیر سفارت آمریکا و کلام کارتر مبنی بر «تحقیر آمریکا توسط ایران» نشان از این مطلب دارد که ایران در این بعد، به استقلال مدنظر امام دست یافته است.

از منظر امام خمینی ره در شرایط وابستگی یک کشور به بیگانگان، نمی‌توان انتظار پیشرفت داشت. این وابستگی ایران به غرب در دوره شاه، از نظر امام، ایران را ۵۰ سال تحقیر کرد و این خود شاه‌کلید وحدت در داخل کشور در مسیر مبارزه با شاه شد.

در قسمت چهار امام اصلاح محتوای کتاب‌های درسی را عامل مهمی برای استقلال یک کشور دانسته و تنها هشت روز پس از پیروزی انقلاب، دستور به تغییر محتوای کتاب‌های درسی می‌دهد. بنابراین از نظر امام آموزش و پرورش زمینه‌ساز استقلال واقعی کشور است و این تغییر را نه فقط در سطح کتاب‌های دبستان بلکه از نظر ایشان حتی محتوای کتاب‌های دانشگاهی نیز باید تغییر کند.

امام همچنین به مسئله استقلال فرهنگی نیز تأکید بسیار زیادی دارد و نقطه آغاز آن را نیز، دانشگاه می‌داند. چنانچه در جمع دانشگاهیان، بر لزوم آشنایی دانشجویان با مفاخر داخلی به‌جای مفاخر غربی به عنوان راهی برای کسب استقلال تأکید می‌کند.

امام «داشتن یک امر ناقص» را بهتر از دراز کردن دست به سوی غرب می‌داند برای کسب «امر کامل». در این نگاه امر مزیت نسبی مورد توجه نیست، بلکه خودکفایی مدنظر امام است. (مثال خودکفایی گندم از امام در قسمت چهار)

در این مستند، امام آگاه به مسائل اقتصادی به تصویر کشیده می‌شود و ارتباط با غرب، وابستگی بازنمایی می‌شود و نشان می‌دهد از نظر امام این وابستگی به غرب، به تحقق آرمان‌های انقلاب نمی‌انجامد.

راهبرد امام برای تحقق استقلال، تلاش همه‌جانبه برای انجام شعار «ما می‌توانیم» است. (تولید هر آنچه می‌خواهیم در داخل کشور)

همچنین تسخیر سفارت آمریکا در تهران را مظهر استقلال‌طلبی نشان داده، چنانچه در ادامه این اقدام را عاملی می‌داند که ایران توسط آن توانست به تحقیرهای ۵۰ ساله غرب علیه ایران پاسخ دهد.

نتیجه

در این پژوهش، با مروری بر مستند تلویزیونی «شاخص»، سیره سیاسی امام خمینی علیه السلام با استفاده از الگوی روایی رمزگان پنجگانه «رولان بارت» مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. به این ترتیب که با نشانه‌شناسی تمامی قسمت‌های این مجموعه مستند و تطبیق آن با پنج رمزگان بارت در دو سطح کلامی و بصری، برای بازنمایی سیره سیاسی امام خمینی علیه السلام استفاده شده و نتایج نیز بدست آمد. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که در مستند تلویزیونی شاخص، سیره سیاسی امام خمینی علیه السلام در بُعد سیاست داخلی شامل «تکیه کردن به رأی و خواست مردم، تأمین اتحاد و یکپارچگی ملت، تأکید بر مردمی بودن و غیراشرافی بودن حکمرانان، دلبسته بودن مسئولان به مصالح ملت، کار و تلاش همگانی برای پیشرفت کشور، لزوم اتکا به قانون و قانون‌گرایی» و در بُعد سیاست خارجی شامل «ایستادگی در مقابل سیاست‌های استکباری و مداخله‌گرانه، برادری با ملت‌های مسلمان، حفظ استقلال، ارتباط با همه کشورها بجز آنهایی که دشمنی می‌کنند، مبارزه با صهیونیسم و مبارزه برای آزادی فلسطین، کمک به مظلومین عالم و ایستادگی در برابر ظالمان» معرفی و تبیین شده است.

پیشنهادها

۱. با توجه به نتایج تحقیق، نشانه‌های به‌کار رفته در این مستند در بعد داخلی نشان دهنده سیره امام خمینی می‌باشند، لذا به مستندسازان ارزشگرا پیشنهاد می‌شود برای معرفی جهانی چهره حضرت امام علیه السلام از نشانه‌هایی استفاده کنند که برای تمام مردم جهان قابل درک باشد.

۲. به پژوهشگران پیشنهاد می‌شود نمودهای امروزی پیروی از سیره سیاسی امام خمینی علیه السلام و همچنین عدم پیروی از آن را در جامعه مورد کنکاش قرار دهند.

منابع و مأخذ

۱. احمدی، بابک، ۱۳۷۰، *ساختار و تأویلمتن*، تهران، نشر مرکز.
۲. افدرهایدر، پاتریشیا، ۱۳۸۹، *درآمدی کوتاه بر فیلم مستند*، ترجمه کیهان بهمنی، تهران، افراز.
۳. چندلر، دانیل، ۱۳۸۶، *مبانی نشانه‌شناسی*، ترجمه مهدی پارسا، تهران، سوره مهر.
۴. سجودی، فرزانه، ۱۳۸۷، *نشانه‌شناسی کاربردی*، تهران، نشر قصه.
۵. سروی زرگر، محمد، ۱۳۸۷، *بررسی بازنمایی ایران در سینمای هالیوود: نشانه‌شناسی و تحلیل گفتمان انتقادی هفت فیلم مرتبط با ایران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه صدا و سیما، تهران.
۶. عمید، حسن، ۱۳۸۰، *فرهنگ فارسی عمید*، تهران، سپهر، چ ۳۰.
۷. گیرو، پی‌یر، ۱۳۸۰، *نشانه‌شناسی*، ترجمه محمد نبوی، تهران، چ دوم، آگه.
۸. گیل، دیوید و بریجت آدامز، ۱۳۸۴، *القبای ارتباطات*، ترجمه رامین کریمان، مهران مهاجر و محمد نبوی، تهران، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
۹. مرینگ، مارگارت، ۱۳۸۱، *فیلم‌نامه نویسی، آمیزه‌ای از شکل و محتوای فیلم*، ترجمه داود دانشور، تهران، سمت.
۱۰. مطهری، مرتضی، ۱۳۸۰، *سیری در سیره نبوی*، تهران، صدرا، چ ۲۳.
۱۱. مک کوایل، دنیس، ۱۳۸۵، *درآمدی بر نظریه ارتباطات جمعی*، ترجمه پرویز اجلالی، تهران، دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها.
۱۲. مهدی‌زاده، محمد، ۱۳۸۷، *رسانه‌ها و بازنمایی*، تهران، مرکز مطالعات و توسعه رسانه‌ها.
13. Hall, Stuart, 1997, *The Spectacle of Other*, In Cultural Representation and Signifying Practice, London: Sage Publication.
14. Saussure, Ferdinand de, 1983, *Course n General Linguistics* (Roy Harris. trans), London, Duckworth.
15. Watson, James and Hill, Anne, 2006, *Dictionary of Media and Communication Studies*, 7th Edition, Hodder Arnold Publication.